

УДК 821.161.2-1.09 Т.Шевченко:17.035.3(=161.2)

ПРОГНОЗ ПОЕТА ЧИ ПРОРОЦТВО? ТАРАС ШЕВЧЕНКО ПРО МАЙБУТНЄ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

Любомир СЕНИК¹

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української літератури імені акад. Михайла Возняка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Розглядається характерна для поезії Т. Шевченка прогнозованість майбутнього, у зв'язку з чим у шевченкознавстві прийнято називати поета Пророком. Цей термін І. Дзюба сприймає як умовність. Прогноз (як передбачення) має, все ж таки, сакральну (Божественну) основу як прояв Духа, але мотивується абсолютним неприйняттям Т. Шевченка тогочасної дійсності, на запереченні якої він вибудовує позначену новаторством цілісну програму національного визволення, адресуючи її насамперед освіченим, тобто шляхетським колам суспільства і тим самим позбавляючи класового сенсу. Глибина і широкомасштабність програми наводить на думку, що її досі не виконало сучасне суспільство через до кінця не встановлену українську державність (з проявами невідповідної свідомості в суспільства або й антинаціональних явищ, як обмеження державної мови в державних установах, безпідставна ліквідація українських шкіл, фінансове обмеження освіти і т. ін.).

Ключові слова: прогноз, Пророк, сакральний, заповіт, національна програма, п'ята колона, державна мова.

Сучасне шевченкознавство за чверть віку, з моменту звільнення з-під штампів минулого, розвинуло вільний, не обмежений будь-якими, характерними для минулого штампами, погляд на творчість національного генія, максимально засвоюючи нову методологію і, насамперед, іншу, ідеалістичну базу, на відміну від минулого, коли виключно гуманітарна наука спиралася на матеріалістичну філософію. Щоправда, цей філософський аспект гуманітаристики ще не завершився повністю. Процес перебудови триває. Осмислення творчості Т. Шевченка – це безперервний пошук і відкриття невичерпного змісту думки і почуття, втілених у слово. Від часу першого святкування 100-річчя (в 1940 році) виходу «Кобзаря» до сьогодні ми є свідками колосального резонансу поетового слова у світі. Готуючи спеціальне видання перекладів Т. Шевченка 52 мовами світу, Б. Кравців зауважив, що «уперше полум'яними блискавками пронесли його слово над Україною, пробуджуючи український народ до боротьби за силу і правду у своїй власній хаті-державі. В 1960 році минуло сто [двадцять. – *Виправлена помилка.* – Л. С.] років, відколи Шевченкове слово і Шевченкова слава почали здобувати світ» [4, с. 6].

¹ Статтю подано в редакції автора.

Пророк. У науковій літературі визначення поета пророком асоціюється з особливо високим рівнем художнього слова. У «Найповнішому філософському словнику» подаються визначення поняття «пророк». Це, по-перше, «за релігійними уявленнями – провідник волі Божої» і, по-друге, «провісник майбутнього» [6] отже, основою пророцтва є «воля Божа», яка наділяє особистість здатністю передбачати майбутнє. У «Словнику української мови» (СУМ) знаходимо ідентичне пояснення, як і цитоване вище, але проілюстроване словами Т. Шевченка: «Господь, любя отих людей, Послав на землю їм пророка; Свою любов благовістити» [8, с. 272]. СУМ розрізняє також поетичні, іронічні і порівняльні (як художній засіб) значення поняття «пророк», проте у визначенні, як правило, залишається релігійна основа. Для Б. Грінченка не становила сумніву саме ця сакральна основа, на якій з'являється феномен пророка, і свої визначення він ілюструє цитатами із Святого Письма [7, с. 477].

І. Дзюба стримано говорить про поета-пророка, звернувшись в історію, коли різні філософи і науковці розглядали поняття стосовно ролі в суспільстві і відповідних історичних викликів. Дослідник творчості поета відзначає, що «маючи на увазі оце поєднання гніву й ніжності, протистояння царям, викриття соціальних і моральних виразок, картання власного народу (національну самокритику) і подання йому нової історичної перспективи, а над усім оту “Божественну Любов”, – можна, звісно, говорити про Шевченка і як “пророка”: в розумінні порівнянності, а не тотожності місії» [1, с. 666]. Але остаточний висновок логічно впливає з вищевикладеного: «Тарас Шевченко – все таки не “волхв”, не “шаман”, може, й не в першу чергу “пророк”, а Поет. Усі інші місії й обрання – в Поеті» [1, с. 668].

Слушний висновок, як загальноприйняте визначення, робить сучасний дослідник, підкреслюючи, що «великих поетів у всі часи порівнювали з пророками. Їхня мораль виходила на позаісторичний рівень, – читаємо в дослідженні Оксани Яковини та Олександра Слободяна, зокрема в розділі «Пророча інтенціональність поезії» зазначено, що основою критичної думки є ідея, а основою пророцтва – передчуття істини: не інтелектуальна інтуїція, а саме «передчуття, що походить із інтроверсних глибин свідомости, із парадигмального часу, який у своїй суті є моральним і неісторичним. Отже, ідея й почуття справедливости (етос) як естетичний та етичний моменти свідомости мали б розрізняти критичний і пророчий погляди. Іншими словами, пророцтво, на відміну від критики, вимагає єдності локального й глобального, національного і загальнолюдського проєктів екзистенції (буттєвого акту). Така єдність вимагає виходу за межі історичного дискурсу, а отже й критичної думки» [10, с. 257].

Таким чином, особливість феномена пророцтва ставить органічну цілість конкретного і загального, сказати б, в одну площину як вияв майбутнього, тобто реальности, яку «бачить» пророк. Причому «бачення» має подвійний сенс: реальність (тут і зараз) і прогностичний (тут віднині в завтра), де «тут» виступає реальністю майбутнього («завтра») – адже віднині до того, що стає майбутнім, є часова віддаль, бо пророцтво – це не зараз, а «завтра». Звісно, ця дистанція може мати різний часовий вимір.

Містика. Наступним визначенням, як обов'язковим, є розуміння того, що пророцтво органічно поєднане з «таємницею» як визначення невідомого, але доступного людині

і, зокрема, високорозвиненій творчій особистості. Зрозуміло, що «інструментом» осмислення цього феномена може послужити лише ідеалістична філософія.

Проблема «таїни» стає предметом дослідження різних філософів, навіть взаємно протилежних щодо світогляду і наукових позицій. Відзначимо лише незаперечний факт приявності поняття, яке акумулює в собі два взаємно протилежні феномени, як світло і тьма. Містичний аспект тут очевидний. (В дужках зазначимо спорадичність саме цієї проблематики в літературознавстві, хоча художня література дає чимало матеріалу для дослідження феномену світла і тьми). Цитата із названого вище дослідження: «Проблема сучасної критики Шевченкових текстів полягає у слабкості онтологічного аналізу: ціла парадигма життя поета випадає з поля зору дослідників, релігійний досвід Шевченка розчиняється у психічному, що є одним із матеріалістичних принципів мислення, за допомогою якого неможливо адекватно вяснити природу поета та його творчості» [10, с. 261].

На цьому ґрунті автор веде критичну полеміку з Є. Нахліком, аргументовано акцентує на моральному мисленні поета і враховує історичні умови філософського мислення в часи поета. І на цій основі кілька висновків: по-перше, «духовний стиль Шевченка як онтологічна характеристика творчості знімає потребу пояснювати його поезію через міфотворчість». Відомо, що навколо цієї проблеми з виходом досліджень Г. Грабовича, розгорнулася гостра полеміка, яка в цей час знову спалахнула з приводу висунення цього автора на Шевченківську премію. Ряд авторів аргументовано критикували концепцію нібито «відкриття» для українців «невідомого» Т. Шевченка, втім числі й як «мітотворця». Розглядаючи творчість Т. Шевченка, І. Дзюба, приймаючи певні твердження Г. Грабовича щодо міту і його значення в інтерпретації поезії, все ж таки застерігає, слушно відзначаючи, «що далеко не все Шевченкове піддається включенню у сферу міфотворчості: ліричні й філософські рефлексії, соціально-побутові картини, фольклорні переспіви, антикріпосницький і антимонархічний пафос. Не випадково вузьке міфологізаторство обходить ці мотиви: йому бракує відповідних понятійного апарату й лексики, не кажучи про увагу до конкретних фактів», окрім того, «чи не буває часом, що ми бачимо міф там, де насправді є вистражданий особистий ідеал, глибинно пов'язаний зі сподіваннями спільноти» [1, с. 664].

Нині вчений включився в суперечку, що виникла у зв'язку з висуненням Г. Грабовича на Шевченківську премію, викликавши критику. Оскільки тривають гострі дискусії з приводу інтерпретацій творчості Т. Шевченка в працях Г. Грабовича, то, очевидно, немає сумніву, що ці праці мають дошкульні вади. На них і вказує І. Дзюба, зокрема відзначаючи, що американський вчений не знайшов «інструментарію» для аналізу «історичних і соціальних вимірів Шевченкової творчості»... «Так само недобре прислужилася йому певна “замороженість” соціального чуття і в спробі розглядати незвичайну зосередженість на образах дівчини, жінки, матері...» [2, с. 22]. Ці та інші зауваження, як і «мітологізація» Шевченкової творчості, не сприйнята більшістю науковців, ґрунтуються на об'єктивному оцінюванні і мають право на «позитивне існування».

Цитовані вище автори однозначно відкидають «містичний» підхід до спадщини поета. На їх думку, «особистісний етичний досвід Шевченка постає динамікою по-

етичного слова в його релігійно-моральному контексті» [10, с. 263]. До речі, під'ярменне шевченкознавство відкидало релігійний контекст, а моральний аспект виокремлювало, ставлячи його виключно на соціальний ґрунт. Таким способом читач отримував інтерпретацію поета-безбожника, замалим не атеїста радянського зразка.

Щодо релігійності поета певні застереження мав ще в 30-х роках минулого століття Г. Костельник, відзначаючи, що «і Шевченко задля недолі України свариться з Богом: «...бо немає Господа на небі» («Сон»). «Шукаю Бога, а знаходжу – таке, що й цур йому сказати!»:

Не нам на прою
з Тобою стати
Не нам діла
Твої судить.

Ми віруєм Твоїй силі... («Кавказ»).

Поети, як найкращі знавці відрухів людського серця, відзивалися подібною мовою у всіх часах і всіх народів» [3, с. 28]. І як висновок автор відзначає, що «зло у світі справді є вічним джерелом проти релігійних сумнівів, однак воно само собою ще не може цілком і раз на все вирвати релігії з людської душі» [3, с. 28]. Ці роздуми підтверджують головний, сказати б, напрям мислення поета, отже і як ясновидця (пророка), який фактично «співпрацює» з Абсолютом, що в різних релігіях має свою назву.

Важливо в проблемі *пророчого передбачення* мати на увазі складники прогнозу.

Зумовленість передбачення (прогнозу). Все лежить у площині соціально-політичної ситуації в країні, що знаходиться під чоботом антинародної влади. Це наскрізний погляд поета на дійсність. Аналіз скерований на зміну свідомости людей (передусім освічених), як програма визволення. Орієнтація на приклади в інших країнах («А чи діждемось Вашингтона...»). Водночас – історичний досвід народу («Гайдамаки», козаччина і т. ін.). Відмінність від трактування історії, наприклад, від Є. Гребінки, М. Гоголя. На цю обставину звернув увагу, зокрема, Є. Маланюк, підкресливши особливий, фактично новаторський спосіб мислення, коли «Шевченко з його повнокровоною, суцільною вдачею не міг сприймати ні безнадійно мертвих «полей сладкого песнопення», ні меланхолійно-замогильних Гребінчених «если би» та «тогда би», яко, все ж таки, «благоденственної», в останніх його висновках, історіософії» [5, с. 258]. Він міг би, як каже Є. Маланюк, «історичний і геополітичний фатум України проклясти wraz з її малоросійською дійсністю, міг би “відцурагися” тієї “Малоросії” зовсім або виїхати за кордон...» [5, с. 259]. І далі читаємо: «Цілком свідомий страшної віддалі між “своєю” Україною і реальною “Малоросією”, він з усім натхненням поета, з усім запалом своєї вогненної натури намагається *заповнити* ту історичну й соціальну порожнечу, що побачив на батьківщині. Він намагається оживити гоголівські мертві душі української шляхти і розкрити очі ошуканій кріпацькій масі, себто сполучити й оживити спаралізовані елементи нації, відкинути *історичне* в завмерлий національний організм» [5, с. 259].

Таким чином, бачення поета справжньої України схиляє його до того, щоб проголосити важливу свою засаду, яка ґрунтується на безпощадній критиці сучасного стану. А цей стан рано чи пізніше призведе до народного суду над катами. Це один бік справи, яка має привести до необхідних змін. Другий аспект проблеми – створення політичної програми визволення, про що йшла мова вище.

Отже – Суд. «Настане суд, заговорять і Дніпро, і гори...». Це віра в неминучість розплаги. Це не риторично-поетичне видіння, а неминучість, яку бачить поет, як майбутню дійсність, передану для сучасників і нащадків («Послання...»). «...це синтеза Шевченкових думок про визволення України, жива програма для мертвих, живих і ненароджених земляків в Україні і не в Україні, програма національно-культурна, соціальна і політична, в якій зовсім виразно зазначена мета, політичний ідеал, означені зовсім певні завдання і подані засоби для здійснення ідеалу. Це правдивий національний заповіт Шевченка. Тому «Послання» завжди робило й робить могутнє вражіння» [9, с. 279]. Наука (навчання), знання історії, тобто розуміння її сенсу як «школи» і як перспективи для дальшого життя народу, проти нехтування християнської етики, проти офіційної полуди (як, наприклад, слов'янофільство в російській, пак, московській інтерпретації) – не просто оздоровлення, а фактично оновлення мислення, відродження його в найчистішому виборі... Цікаво і дуже предметно автор інтерпретує звернення поета до *«панів українських*, бо пани були тоді одинокою верствою українського народу, яка все ж мала якусь волю думки і ділання. Він звертається до *мертвих земляків*, цебто до *морально мертвих для України*, до *живих* – до *сучасного покоління* тих, що більш свідомі моральних і національних обов'язків щодо народу та України, до *ненароджених*, себто до *грядучих поколінь* народу, отже й до нас і тих, що по нас прийдуть, звертається геть до всіх земляків в Україні і не в Україні, цебто також до тих, що живуть на чужині, передусім на Московщині» [9, с. 279].

Насамперед це звернення абсолютно позбавлене так званого класового принципу, що його, як видно, не сповідував Т. Шевченко. Проте своїм всеохопним мисленням поет, ніби могутній промінь, пронизує все суспільство, до речі, не лише сучасне поетові, але й майбутнє, оскільки не виконана національна програма визволення, і її актуальність переходить у наступні століття.

Виконання політичного заповіту. Йдеться про те, що досягнуто від часів поета до сьогодні. Якщо говорити узагальнено, заповіт повністю не виконало сучасне покоління. Повне виконання заповіту (програми) національного визволення означало б всебічне, без будь-яких відхилень і неповноти всебічного розвитку народу. Це значить, що українці, створивши власну державу, в нічому не відчували б будь-яких обмежень ні свого культурно-духовного життя, ні реалізації політичної волі нації. Так, до сьогодні – після проголошення (відновлення) державности – відсутнє повне і без обмежень культурно-духовне життя (як, наприклад, злочинне закриття українських шкіл, обмежене фінансування освіти, відсутність широкого саме українського телебачення, відсутність державної мови в державних установах і т. д. і т. ін.). Не здійснене до кінця право державної нації на представництво держави в країнах, які визнали самостійність Української держави, з них у 16 (!) держав не запроваджено українських посольств.

Не відповідає гідності людини соціальний статус сучасного громадянина України і т. д. Тобто соціальна сфера, переживаючи мізерний фінансовий рівень, не витримує «навантаження», до речі, при одночасному багатстві 300 чи більше олігархічних сімей в абсолютному достатку.

Причини. І наслідки. Соціальна нерівність викликана безпощадним використанням державних ресурсів для олігархічних потреб. Ще й наявне «обґрунтування» у формі конституційних прав, згідно з якими громадяни, всі без винятку, користають з прав і свобод і всі однаково відповідальні за правопорушення, відступ від Конституції в силу правових маніпуляцій і невідповідності кадрів судово-правової системи, панує повсюдне безправ'я, що фактично перетворює державу в монстра, який пожирає власних дітей, позбавлених прав і свобод та забезпечення їх елементарними нормами прожиття.

В час «після майданний» процес очищення від корупції державних чиновників різного рангу та судової системи ще не набув всебічного розвитку і торжества права і Закону в силу слабкості кадрів, відповідальних перед Законом, політичної «гри» п'ятої колони і т. зв. парламентської опозиції, яка, власне, й віддзеркалює прагнення і наміри п'ятої колони та РФ з її нинішньою агресією проти Української держави. Все це є одним із головних причин неповноти української державности, що, як логічне продовження, становить національну небезпеку. Адже невиконання прав і свобод нації загрожує несподіваним масовим протестом, адресованим сучасній владі. І знову ж таки тут, як правило, включені як чесно настроєні громадяни з метою оновлення суспільства, так і агенти чужих впливів з метою ослаблення держави, перетворення її в маріонетку в чужих політичних та економічних інтересах. Щоб привести суспільство до норми у взаєминах влада-громадяни, потрібно начебто небагато – підпорядкування Закону і відповідальності за виконання його в усіх сферах життєдіяльності.

Отже, свідомість обов'язково набуває соціального, національного і морально-етичного (в тім числі й релігійного) змісту, коли «тріада» свідомости набуває функціонування як природна і самодостатня річ. Відсутність або слабкість хоча б одного складника породжує неприродні викривлення в мисленні і поведінці особи – отже, в слові та чині. Деформація особистості відбувається під впливом негативних чинників, а її формування – в процесі виховання і навчання в системі сім'ї, освіти (навчання) і Церкви, що, через панування державної ідеології атеїзму – в минулому, в часи москво-більшевицької окупації, загалом була вилучена з цього процесу. Наслідки цього стану не забарилися: посилення кримінального елемента, що триває досі, а в системі політики – сьогодні виявляється в антидержавних прихованих чи ледь замаскованих діях, в тім числі і у «всдержавній» корупції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і Творчість / І. Дзюба. – Київ : Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2008. – 716 с.
2. Дзюба І. Мова мітингу – не мова науки й культури / І. Дзюба // День. 2016. – № 14–15, 29–30 січня. – С. 22–23.

3. *Костельник Г., о. др.* Справжнє джерело атеїзму / о. др. Г. Костельник // Справжнє джерело атеїзму / о. др. Г. Костельник. – Львів, 1935. – 47 с.
4. *Кравців Б.* [Передмова] / Б. Кравців // Шевченкове слово і слава. Антологія перекладів з Шевченка чужими мовами. – Чикаго : Видавництво Миколи Денисюка, 1964. – С. 6–8.
5. *Маланюк Є.* Три літа / Є. Маланюк // Шевченко Т. Повне видання творів Т. Шевченка. Т. II / Т. Шевченко. – Чикаго, 1961. – С. 257–263.
6. Найповніший філософський словник. – інтернетівський ресурс: uantex.ua.
7. Словарь української мови / ред. ж. «Киевская Старина» ; упорядкування з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. Т. 3. – Київ, 1909. – 506 с.
8. Словник української мови. Т. 8. – Київ : Наукова думка, 1971. – 927 с.
9. *Смаль-Стоцький Ст.* «Посланіє» / Ст. Смаль-Стоцький // Шевченко Т. Повне видання творів Тараса Шевченка. Т. II / Т. Шевченко. – Чикаго, Вид-во Миколи Денисюка, 1961. – С. 278–287.
10. *Яковина О.* Тарас Шевченко: істина – некомунікативна реальність / О. Яковина, О. Слободян. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. – 309 с.

Стаття надійшла до редколегії 23.01.2017

Прийнята до друку 15.02.2017

POET'S PROGNOSIS OR PROPHECY? TARAS SHEVCHENKO ON THE FUTURE FROM THE PRESENT-DAY PERSPECTIVE

Liubomyr SENYK

*Ivan Franko National University of Lviv,
Academician Voznyak Department of the Ukrainian Literature,
1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine*

The paper examines the unique future-prognosing feature of Shevchenko's poetry, wherefor the poet is frequently referred to as Prophet. The term is considered by Dziuba as conventional. The prognosis (as prediction) has, (nevertheless, the sacral (Divine) basis as a manifestation of the Spirit, but is motivated by Shevchenko's ultimate rejection of the reality of that time. Negating the reality serves him as the basis for an innovative holistic programme of national liberation aiming it, primarily, at the educated, i.e. elite of the society, and, hereby, disposing of the class sense. The profundity and the vastness of the Programme suggest that the present-day society has failed to fulfill it due to the unaccomplished Ukrainian statehood (with manifestations of inadequate social conscience, or even antinational phenomena, such as the state language restrictions in state institutions, ungrounded liquidation of Ukrainian-language schools, limited financing of education etc.).

Keywords: prognosis, Prophet, sacral behest, national programme, fifth column, state language.